

Türkiye’de Toplumsal Yapı Tartışmaları ve Tarihsel Sosyolojinin Gelişimi

Muhammed Fazıl BAŞ¹, Mehmet Ali AKYURT²

Özet

Sosyoloji tarihi aynı zamanda toplumsal meseleler etrafında örülmüş tartışmaların tarihidir. Türk sosyoloji tarihi de tartışmalar açısından son derece zengin bir görünüm arz eder. 20. yüzyıl öncesinde, daha “sosyoloji” ismi yaygınlık kazanmamışken başlayan kimi “toplumsal” tartışmalar gazete yazıları ve romanlarda karşımıza çıkmış, özellikle II. Meşrutiyet’ten itibaren “içtimaiyat” çerçevesinde yoğunlaşan tartışmalar giderek “sosyolojik” bir nitelik kazanmıştır. 1930’larda kültür-medeniyet tartışması gibi toplumsal konulara ilişkin sosyolojik tartışmalar gündeme gelmiş, 1960’larda ise toplumsal yapıya ilişkin tartışmalar yaygınlaşmıştır. Bu tartışmaların tamamı Türk sosyolojisinin gelişiminde önemli rol oynamış, özellikle de tarihsel sosyolojinin gelişimine ciddi katkılar yapmıştır. Bu araştırma da Türk sosyoloji tarihinde toplumsal yapı tartışmalarına odaklanmakta, 1960’lı yıllarda Yön dergisi çevresinden başlamak üzere Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk toplumunun yapısı üzerine yürütülen tartışmaları çözümlenmeyi denemektedir. Bu çalışmada konu, tarihsel sosyolojik yaklaşımın gelişimine özel bir vurgu yapılarak incelenmekte, söz konusu tartışmalar içindeki belirli eğilimler karşılaştırılarak, hangilerinin tarihsel sosyolojik analize elverişli olduğu ve daha çok katkı yaptığı üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

- Türk Sosyolojisi • Sosyoloji Tarihi • Türk Sosyoloji Tarihi • Bilimsel Tartışmalar • Sosyoloji Tartışmaları • Yapı Tartışmaları • Toplumsal Yapı • Tarihsel Sosyoloji

From Debates to Science: Social Structure Debates and Development of Historical Sociology in Turkey

Muhammed Fazıl BAŞ¹, Mehmet Ali AKYURT²

Abstract

The history of sociology can also be conceived as the history of debates on social issues. The history of Turkish sociology is rich in terms of debates. From 1890’s to the Second Constitutional Era, there has been many ‘pre-sociological’ debates regarding politics, economics, law, culture and education, followed by more sociological discussions on culture-civilization distinction in 1930’s. Debates on the social structure of Turkish Republic as inherited from the Ottoman Empire spread especially in 1960’s and made significant contributions to the development of historical sociology in Turkey. This research focuses on the social structure debates in the history of Turkish sociology and attempts to analyze the debates on the structure of Turkish society, beginning from the early 1960s into the 1970s. In this study, the topic is examined with particular reference to the development of a historical sociological approach. By comparing also certain approaches in these debates, an attempt is made to show which focal points and methodological dispositions are more suitable for and contribute more to a historical-sociological analysis.

Keywords

- Turkish Sociology • History of Sociology • History of Turkish Sociology • Scientific Controversies • Sociological Debates • Structure Debates • Social Structure • Historical Sociology

¹ Sorumlu yazar: Muhammed Fazıl Baş (Dr. Öğr. Üyesi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-posta: fazilbas@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8723-8892.

² Mehmet Ali Akyurt (Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-posta: mehmetali.akyurt@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8618-9590.

¹ Responsible author: Muhammed Fazıl Baş (Assistant Professor), Yıldız Technical University, Faculty of Science and Letters, Department of Humanities and Social Sciences, Istanbul, Turkey, e-mail: fazilbas@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8723-8892.

² Mehmet Ali Akyurt (Assistant Professor), Istanbul University, Faculty of Literature, Department of Sociology, Istanbul, Turkey, e-mail: mehmetali.akyurt@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8618-9590.

Giriş

Sosyoloji tarihinde tartışmaların bazıları sosyal teorinin temel ikiliklerine değgin olduklarından adeta aşılmaz, çözümsüz gibi görünürler. Bazen adeta iki farklı paradigmaya mensup iki sosyolog bir araya gelir ama bu, birbirine kör/sağır iki entelektüel arasındaki tartışma gibidir, sonuca bağlanamaz ve karşılıklı söylenmeye dönüşür. Bazı tartışmalarsa bilgi ile, bilinebilirlik ile, yöntem ile ilgili tartışmalardır. Örneğin şu tür sorular bu alanda öne çıkar: (1) Sosyoloji tikelin bilimi mi, genel bilimi mi? Tikele ne kadar saygıda kusur etmeyecek? (2) Aktörün eylemeyüklediği anlam bilimsel olarak ortaya konabilir mi, konmalı mıdır? Buradan hareketle ampirik bir araştırma programı geliştirilebilir mi? (3) Nitel yöntem mi, nicel yöntem mi, karma yöntem mi esas alınmalıdır?

Sosyoloji alanındaki tartışmaların bir kısmı da teorik tartışmalardır: Burada ilk akla gelen soru, toplumun mu bireyin mi öncelikli olduğu sorusudur. Bireye toplumsallığın kurucusu, kültürün yaratıcısı gözüyle mi bakılmaktadır, yoksa toplum bireyin şekillendiricisi, kültürün sosyalize edicisi midir? Yahut bir başka tartışma eksenini, toplum hareketler, değişimdir, diyenlerle toplum düzendir, sabitedir, diyenler arasındadır. Yine teorik sosyolojik tartışmalarda toplumun esasının çatışma ve rekabet mi, yoksa işbölümü ve dayanışma mı olduğu konusu gündeme gelmektedir.

Tıpkı klasikler gibi tartışmalar da ulusal sosyoloji geleneklerinin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Bu durum özellikle Alman sosyoloji tarihi incelendiğinde belirgin olarak karşımıza çıkar. Alman sosyolojisi Marx, Tönnies, Weber, Simmel, Mannheim gibi klasikleşmiş kurucular üzerinden düşünülebileceği gibi bir dizi tartışma üzerinden de okunabilir: 1883-84'te Schmoller ile Menger arasında cereyan eden "İktisatta İlk Yöntem Tartışması" (Älterer Methodenstreit der Nationalökonomie), 1880 ve 90'larda Dilthey ile Rickert'in taraf olduğu, sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden farklı bir yöntem gerektirip gerektirmediğini gündeme taşıyan "Yöntem Tartışması" (Methodenstreit), 1904-1914 aralığında Sosyal Politika Derneği (Verein für Socialpolitik) içinde Weber, Sombart ve Schmoller'in dahil olduğu "değer yargısı tartışması" (Werturteilsstreit), 1920'lerde Mannheim ile Scheler'in başı çektikleri "bilgi sosyolojisi tartışması" (Streit um die Wissenssoziologie) ve 1960'larda Frankfurt Okulu (Eleştirel Teori, öz. Adorno ve Habermas) ile Viyana Mantıkçı Pozitivizmi (Eleştirel Rasyonalizm, öz. Popper ve Albert) arasında cereyan eden "pozitivizm tartışması" (Pozitivismusstreit), diğer adıyla "ikinci değer yargısı tartışması" (zweiter Werturteilsstreit) gibi tartışmalar kurucu bir rol oynamıştır (Akyurt, 2017).

Benzer bir durum Fransız sosyolojisi için de geçerlidir. 1903'teki Tarde-Durkheim

tartışması Fransa'da sosyolojinin gelişimi açısından kurucu bir işlev üstlenmiştir. Bu tartışmanın temel konularından biri de nitekim, sosyolojinin diğer bilimlerle ilişkisi, benzerlik ve farkları olmuştur. Tarde, toplumsal konularda taklitin önemine vurgu yaparak "toplumsal olgu" ve "toplumsal eylem" için tek istisna tanımlar ki bu da "refleks olan eylemler"dir. Bunun dışında temelde taklide, sosyalleşmeye ve görmeye dayalı olan her şey sosyolojiktir. Tarde'a göre toplumsal değişme anlarında, öncü bir fail ve takipçiler ortaya çıkar. Durkheim ise psikoloji-sosyoloji ilişkisi üzerinde durur ve fizik bilimlerin biyolojiyi ihmal etmesi gibi, sosyolojik olguları psikoloji ile açıklamak da sosyal olanı ihmal eder. Sosyal olgu, bireysel olan / bireyler üzerinde zorlayıcı etki yapabilmesi ölçüsünde sosyal sayılır (Vargas vd., 2008).

Tarde'ın nominalizm-adcılık ile realizm arasındaki tartışmaya atıf yapması ve kendisini adcılık tarafında konumlandırması (Vargas vd., 2008), Durkheim'in ise sosyolojik olgulara verili birer epistemolojik statü atfetmesi, Fransız sosyolojisinin gelişmesi açısından önemli olmuştur. Nitekim Tarde, Durkheim için şunları söyleyecektir: "Durkheim'in yöntemi saf ontolojidir. Aramızdaki tartışma aslında nominalizm ile skolastik realizm arasındaki tartışmadır. Ben bir nominalistim. Sadece tek tek eylemler ve etkileşimler vardır. Gerisi metafizik varlıklardır, mistisizmdir."

Amerika'daki Schutz-Parsons tartışmasında (Balci, 2020, 2022) da benzer bir motif karşımıza çıkar. İki sosyoloğun birbirine yönelik eleştirilerinin, etrafında toplandığı birkaç odak, ampirik olmama/bilim dışı olma eleştirisi, tikel olanı/öznel anlamlandırma süreç ve katmanlarını yeterince dikkate alma eleştirisi etrafında toplanmaktadır. Bunlar da Amerikan sosyolojisinin kendilerinde sonraki yönelimlerini tayin etmede önemli bir ikilik inşa etmiş benzerdir.

Aynı durum Türk sosyolojisi için de geçerli sayılabilir. Türk sosyoloji tarihini Mizancı Murad, Ahmet Rıza, Said Halim Paşa, Ahmed Şuayb, Ziya Gökalp, Sabahattin Bey, Mehmet İzzet, Mehmet Ali Şevki gibi klasikleşmiş isimler üzerinden değerlendirmek mümkündür. Aynı entelektüel birikim, sosyoloji alanında yaşanan tartışmaları esas alarak da okunabilir. Nitekim Türk sosyolojisi tarihini tartışmalar etrafında inceleyen çeşitli araştırmalar da yapılmıştır. Bunların bir kısmı teorik tartışmalara odaklanmakta (Akpolat, 2014; Günaydın, 2000), bazıları da Osmanlı toplum yapısı tartışmasını incelemektedir (Akkurt, 2017, 2020; Dağ, 2017). Bunların yanı sıra "köy" (Ertürk, 1993) ve "kalkınma" (Altun, 2000) gibi odaklar etrafındaki tartışmalara eğilen çalışmalar da vardır. İster kuramsal veya metodolojik isterse belli sorunlar etrafında olsun sosyolojideki tartışmaları kitaplar üzerinden takip etmek yeri-

ne, dergiler seviyesinde izlemenin, daha kapsamlı bir resim elde etmek için gerekli olduğu da literatürde dile getirilen hususlardandır (Akpolat, 2014). Örneğin Kayalı'nın Türk sosyoloji tarihini ele aldığı metinlerde evrensellik-yerellik ve toplum yapısı gibi tartışmalar öne çıkmaktadır (Akpolat, 2018).

Türk sosyoloji tarihi zengin bir tartışma ve eleştiri geleneğine sahiptir. Bu noktada Peyami Safa'nın (2017) Türk İnkılabına Bakışlar'da II. Meşrutiyet dönemine dair çizdiği resim akla gelebilir. Dönemin dergilerinde İslamcı, Batıcı ve Türkçü entelektüeller çok çeşitli konularda polemiklere girmiş, pek çok "sosyolojik", en azından "toplumsal" mesele bu üç kamp tarafından kıyasıya tartışılmıştır. Kimi zaman iki taraf üçüncüye karşı birlik olmuş, kimi zaman herkes kendi pozisyonunu savunmuş, kimi zaman da üç taraf arasında bir mutabakat gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde gerçekleşen "İçtimaî Usul-i Fıkıh Tartışması" (Şentürk, 2000, 2016; Topal, 2012) Türk sosyoloji tarihinin başlangıç momentlerinden biri olarak görülebilir. Aynı şekilde Ziya Gökalp ile Sabahattin Bey, Yahya Kemal ile Babanzade Ahmed Naim arasındaki örtük ayrılıklar ya da Gökalp'in kültür-mediyet ayrımının 1930'lardan itibaren tetiklediği eleştiriler Türk sosyolojisi tarihinde kurucu rol oynayan tartışma izleklerini sunar.

1960'lar, tartışmaların yoğunluğu açısından Türk sosyoloji tarihinde II. Meşrutiyet yıllarına benzetilebilir.

1960'larda gerçekleşen sosyolojik tartışmalara doktora tezi ölçeğinde eğilen Akkurt (2017, s. 59) 1960'lı yıllarda yapılan tartışmaları dönemlere ayırır. Buna göre 1962-1965 yılları arasında az gelişmişlik-kalkınmacılık tartışmaları yoğunlaşmış, 1965-1967 evresinde "Batı karşısında Doğu" teması öne çıkmış, 1967-1969 aralığında ise "devrim stratejileri" tartışmalarının temel eksen haline gelmiştir. Öyle ki bu dönemin toplum yapısı tartışmaları sosyolojinin sınırlarını da aşar. Örneğin Kemal Tahir ve Tarık Buğra gibi romancılar Osmanlı'nun kuruluşu gibi tartışmalara romanlarıyla dahil olur (Dağ, 2017, s. 83-111; Kafadar, 2010). İşte bu yazı 1960'lı yıllarda Türk sosyoloji tarihinde öne çıkan "toplumsal yapı tartışmaları"na eğilmekte ve birkaç eksen etrafında bu tartışmaları ele alarak Türkiye'de tarihsel sosyolojini gelişimine yaptığı katkıyı ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ikinci bir amacı ise, tartışmalar içindeki hangi eğilimlerin tarihsel sosyolojik bir analiz için imkanlar taşıdığına işaret etmektir.

1960'larda toplum yapısı tartışmaları ve tarihsel sosyoloji

1960'lardaki toplumsal yapı tartışmaları büyük ölçüde siyasi bir motivasyon taşımakta, bir kamu siyasasının ve (ileriki dönemde sol/sosyalist bir) siyaset stratejisinin inşası yolunda bilgiye duyulan ihtiyacın bir neticesi olarak belirmektedir. Dönemin düşünürlerinin sorduğu soru Türkiye'nin (ve geriye

giderek Osmanlı Devleti'nin) nasıl bir toplum yapısına sahip olduğudur. Bu soru net bir şekilde cevaplandırıldığı takdirde, bir kamu siyasası ve siyaset stratejisinin üzerine bina edilebileceği temel bulunmuş olacaktır.

Bu dönemde kamu siyasası dendiğinde akla ilk olarak "kalkınma", bir başka deyişle "az gelişmişlik" meselesi gelmektedir. Bu tartışmanın ilk tezahürü Kadro dergisinde 1930'lardaki devletçilik politikalarına paralel olarak ortaya atılan görüşlerdir. II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda Demokrat Parti iktidarı altında yaşanan kırsal (tarımda makineleşme) ve kentsel (endüstrileşme, kentleşme) dönüşümler sonucunda, kalkınma meselesi 1950'lerde Forum dergisinde yeni bir bakışla ele alınmıştır. 1960'lardaki kalkınma ilgisi de bir ölçüde bu dergide gerçekleştirilen tartışmaların izlerini taşımakta, mirasını sürdürmektedir. Forum "1930'ların devletçilik ve planlama tartışmalarını 1960'lara taşıyan" bir karaktere sahiptir (Akkurt, 2020, s. 78).

1960 İhtilali ve 1961 Anayasası'na paralel olarak Türkiye'de sol bir siyasetin önünün açıldığına dair intiba ve bu intibayı destekleyen mahfillerin oluşumu ile kalkınma tartışmaları yeni bir içerikle tekrar gündeme gelmiştir. Fakat 1960'ların başındaki bu tartışmalar henüz sınırlı bir müktesebatla (tartışılan kavramlara dair derinlemesine ve geniş araştırmalar yapılmadan) ve sınırlı bir çerçevede (başta Yön olmak üzere siyasi düşünce dergilerinin sayfaları ile sınırlı

kalınarak) yapılmaktadır.

1960'ların ikinci yarısında da kalkınma/toplum yapısı tartışmaları, arka planlarında siyasi bir motivasyon barındırmaya devam etmektedir. Hatta tartışmaları Yön dergisi çevresi ile Türkiye İşçi Partisi çevresi arasında gittikçe artan "devrim stratejisi" ayrışmalarının yönlendirdiği söylenebilir. Öte yandan taraflar arasındaki ayrışma aynı zamanda sorunların çözümü için yeni kaynaklara ve giderek tarihe daha fazla yönelişi beraberinde getirir. Böylece tartışma siyasetten giderek tarihe ve sosyolojiye doğru kayar, tarih ile sosyolojinin metodolojik olarak buluştuğu bir tarihsel sosyoloji inşasına kapı açar.

Bu çerçevede 1960'ların ikinci yarısında Skocpol'un (2014b, s. 402) tarihsel sosyolojiyi tanımlamak için kullandığı şekliyle "büyük ölçekli yapıların ve uzun erimli değişim süreçlerinin doğası ve etkileri konusunda süren bir araştırma" zinciri ortaya çıkmış görünmektedir. Burada büyük ölçekli yapı Osmanlı-Türkiye toplum yapısı, uzun erimli değişim ise söz konusu toplumsal yapının nasıl dönüştüğü ve sosyalizme evrilip evrilemeyeceği meselesidir.¹

¹Nitekim Muzaffer Sencer'in Ant yayınları arasından çıkan 1969 tarihli kitabının başlığı "Devrim Stratejileri Açısından Osmanlı Toplum Yapısı"dır.

Tarihsel sosyoloji, 19. yüzyıldan itibaren başta klasik sosyoloji eserleri olmak üzere çeşitli çalışmalara mündemiç olarak ortaya çıkan bir yaklaşım olmakla beraber 1960-1980 yılları arasında ortaya çıkardığı yeni yetkin eserlerin neticesinde 1970'lerin sonu itibariyle bir araştırma yaklaşımı olarak tanımlanmıştır. Söz konusu dönemde dünyada gelişkin örnekler verirken Türkiye'de de toplum yapısına dönük ilgi benzer bir tarihsel eğilim kazanmıştır. Bu da bize dünyada ve Türkiye'de tarihsel sosyolojinin temellenmesine dair karşılaştırma yapma imkanı vermektedir. Batı dünyasında 1960'larda tarihsel sosyolojik eserlerin yoğunlaşması, İkinci Dünya Savaşı sonrası toplumsal koşullarla yakından ilgili görünmektedir. 1950'lerdeki tarihdışı yapısal-işlevselci sosyolojiyi takip eden iki yönelimden bahsedilebilir: Bu iki yol, tarihsel bir anlatıya sahip olmakla beraber esas olarak evrimci bir şablon sunan, dolayısıyla Abrams tarafından "ahistorik historisizm" olarak adlandırılan (akt. Özdalga, 2009, s. 26) modernleşme teorisi ile Marksist teoridir. Bir anlamda İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan çift kutupluluğu yansıtan bu iki yaklaşım, toplumsal yapıların derinlemesine analizi yerine bunların belli şablonlara oturtulmasını esas alan ve temelinde iki farklı ama ikisi de ilerlemeci olan tarih felsefelerini yansıtmaktadır. Öte yandan dünyada dekolonizasyonun ve toplumsal hareketlerin yükselişe geçmesi, iktisadi daralmanın eşliğine gelmesi ve buna paralel olarak iktisadi örgütlenme-

nin yeniden şekillenmeye başlaması söz konusu iki şablonun aşılması yönünde bir gayreti gündeme getirmiş ve tarihsel sosyoloji böylece yeniden canlanmıştır.

Dünyada 1960'lardan itibaren popülerleşen tarihsel sosyolojinin üreticilerine bakıldığında, akademik köken itibariyle klasik anlamda sosyoloji disiplini içinde yetişmedikleri ve farklı disiplinlere mensup oldukları görülür (Skocpol, 2014a, ss. 10-15). Tarihsel sosyolojinin, toplumsal yapıları ilişkisel bir bağlam oluşturmak suretiyle ele alma yönündeki interdisipliner olarak tarif edilebilecek karakteri bu durumu mümkün kılmış görünmektedir. Öte taraftan, söz konusu isimlerin önemli bir kısmı akademiye mensup olmakla beraber ayrıksı bir tavır içindedir ve toplumsal meseleler karşısında siyasi bir tavra sahiptir. Kısaca siyasi motivasyonun metodoloji ve araştırma nesnesi seçimindeki ve dolayısıyla tarihsel sosyolojiye yönelişteki katkısı göz ardı edilmemelidir.

Tarihsel sosyoloji 1960'larda, dünyada kazandığı yaygınlığa paralel olarak Türkiye'de de yükselişe geçmiş, toplumsal yapı tartışmaları bağlamında çok sayıda tarihsel sosyolojik eser ortaya çıkmıştır. 1930-50'lerden başlayarak gündeme gelen kalkınma meselesi etrafında oluşan birikim, 1960'lardan itibaren toplumsal yapının tartışılmasını kolaylaştırmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de yaşanan yapısal dönüşüm de bu tartışmaları tetiklemiş olmalıdır.

1950'lerdeki liberal modernleşmeci tavra, 1960 İhtilali'nin ertesinde sol siyasetin önünün açıldığına dair izlenim eşlik edecek, Marksist teoriden faydalanılması gündeme gelecektir. Marksizmin sunduğu şablona ne ölçüde uyulması gerektiği ve bu şablonun nasıl geliştirilip tadil edilebileceği önemli sorular olarak dönemin entelektüellerinin karşısına çıkmıştır. Şablondan uzaklaşılması yönünde talep arttıkça tarihsel sosyolojik bir çalışmaya doğru daha fazla meyledildiğinin de altını çizmek gerekir.

60'lı yılların tartışmaları temelde siyasi bir motivasyona sahip olsa da, tartışmalara katılan entelektüellerin önemli bir kesimi akademiye mensuptur. Akademiye mensup bu entelektüeller arasında Behice Boran ve Cahit Tanyol gibi sosyologların yanında, İdris Küçükömer ve Sencer Divitçioğlu gibi iktisat kökenli isimler de bulunmaktadır. Özellikle iktisatçılar toplumsal yapı meselesine yöneldikçe daha fazla tarihsel sosyolojik niteliğe sahip eserler vermiştir. Tarihsel sosyolojiyle uğraşan bu akademisyenlerin birçoğu, yurtdışındaki emsalleri gibi Türkiye'de de akademi içinde ayrıksı bir pozisyonadadır ve sol siyasete yakındır. Bütün bunlar dikkate alındığında, 1960'larda dünyada ve Türkiye'de tarihsel sosyoloji eserlerinin ortaya çıkışı arasında paralellikler olduğu görülmektedir.

ATÜT tartışması: Türkiye'nin özgünlüğü fikri

Türkiye'de derinlikli bir tarihsel sosyoloji eğilimi büyük ölçüde Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) tartışması çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Söz konusu derinlik, Türkiye'nin toplumsal yapısını açıklarken basitçe Batı toplumlarının takip ettiği yol olarak tespit edilen feodalizmden kapitalizme geçiş şablonunun dışına çıkma çabasının bir sonucudur. Kayalı'nın (2007, s. 1091) da işaret ettiği üzere "1960'lı yıllarda bir Osmanlı incelemesi olmayan hemen herkes Osmanlı'nın feodal olduğunu ifadelendirmiştir." Bunun sebebi, Türkiye'nin tarihini yapısal olarak çok geriye götürmeden son 150 yıl içinde (19. yüzyılın başından itibaren) gerçekleşmiş önemli olaylar (Tanzimat Fermanı, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyetin ilanı gibi) üzerinden mevcut yapıyı okuma kolaylığıdır. Türkiye'deki yapısal dönüşüm bu kavşak niteliği taşıyan olaylar çerçevesinde okundukça, yapının içindeki unsurları (devlet, halk, sınıflar) eldeki feodalizmden kapitalizme geçiş şablonuna göre değerlendirmek daha kolay hale gelmekte ve buna göre sol siyaset içinde bir "devrim stratejisi" geliştirilebilmektedir. 1965 yılı sonrasındaki sol strateji arayışları büyük ölçüde bu şablonun nasıl okunacağı üzerinden şekillenmiştir.

1965 civarında Türk sosyal-siyasi düşüncesinde önemli bir dönüşüm gerçekleşmiştir. 1960'ların başında henüz örtük olan siyasi farklılıklar, Yön'ün

ortak bir mahfil rolünü oynamasını mümkün kılarken, dönemin ortasına doğru ortaklıklardan ziyade farklılıklar daha fazla vurgulanmaya başlanır. Bunun üzerinde siyaset sahnesinde TİP'in 1965 seçimlerinde nispi bir başarı kazanması gibi gelişmelerin yanı sıra dönemin entelektüellerinin yeni kaynaklarla kendi zihin dünyalarını genişletmelerinin de payı vardır. Bu döneme kadar geçerli sayılan "teorik yetersizlikler ve tarih bilgisinin sınırlılığı" (Akkurt, 2020, s. 106)², oluşan bu siyaset farklılaşmasının tetiklediği bilgilenme süreci ile giderilmeye çalışılmaktadır. Böylece toplum yapısına dair yeni açıklama teşebbüsleri ve mevcut konumları yeni bilgilerle destekleme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Bu çerçevede Türkiye'deki entelektüeller 1950'li yıllarda Batı'da canlanan ATÜT tartışmalarından da faydalanmaya başlarlar.³ ATÜT'ün önemi, Türkiye'nin Batı'dakinden farklı bir toplum yapısına sahip olma ve bundan dolayı da Türkiye'ye özgü bir siyaset anlayışının doğma ihtimali ile ilgilidir. ATÜT, kapitalist Batı karşısında Türkiye'nin muhakkak "azgelişmişlik" kavramı altında anılmamasına imkan tanımakta, böylece Türkiye'yi Batı toplumlarının gelişim şablonundan bağımsızlaştırmaktadır. ATÜT toplumlarının sınıf çatışmalarına dayanmaması, sosyalist devrimin muhakkak işçi sınıfı aracılığıyla gerçekleştirilmesi mecburiyetini

ortadan kaldırırken diğer taraftan devlet ile halk arasındaki ilişkilerin de yeniden düşünülmesi gerektiğini ortaya çıkarır. Her şeyden önce, emperyalizmin Türkiye üzerindeki etkisinin ve bu etkiye bağlı olarak izlenecek siyasetin de yeniden ele alınmasını gerektirir. Zira emperyalizmin varlığı Türkiye'nin toplumsal yapısının dış etki ile dönüştürüldüğünü var sayarken, ATÜT tartışmalarıyla birlikte yapısal dönüşüm dış etkinin önüne yerleştirilmiş olur.

Avcıoğlu-Küçükömer ayrışması: İç etkenler mi dış etkenler mi, toplum merkezli çözüm mü devlet merkezli çözüm mü?

²Bu konuda Asaf Savaş Akat'ın İdris Küçükömer üzerine "İdris Beyin Marxismi öğrenmesi 65 sonrasındır. Bir şeyi söylemekte fayda var; ilk çıkış noktası tam III. Dünyacı, dışa kapamacı, kendi kendine yeterlikçidir," (Davutoğlu vd., 2000, s. 94) tespiti büyük ölçüde döneme dair bir tablo da sunmaktadır bize. Bu noktada Küçükömer'in 1960'ların başından sonuna doğru literatürde "cuntacılıktan sivil toplumculuğa" olarak tanımlanan bir dönüşüm geçirdiğini ve bu dönüşüm üzerinde başarısız cuntacılık tecrübeleri kadar (Küçükömer'in 1962 ve 1963 senelerinde başarısız darbe girişimlerinde bulunan Talat Aydemir ile dirsek temasında olduğu belirtilmektedir.) söz konusu öğrenme sürecinin de etkili olduğunun altını çizmek gerekir.

³Örneğin, Türkiye'deki sol tartışma ortamının bir parçası olmamasına rağmen Şerif Mardin, 1964 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi'nde yayımlanan "Toplum Bilimlerinde Teoriler Üzerine Bir Not" makalesi ile ATÜT konusunu ilk gündeme getiren isimlerden biridir, fakat Akkurt'un (2020, s. 113) belirttiği üzere bu metin sol tartışma ortamına yansımamıştır. ATÜT'ü gündem haline gelmesi ise daha çok Kemal Tahir'in teşviki ile Selahattin Hilav ve Sencer Divitçioğlu gibi isimlerin bu konuya eğilmesi sonucu olmuştur (Ekinci & Güldağ, 2013, ss. 92-93). ATÜT'ün entelektüellerin gündemine girmesi ile birlikte 1960'ların sonundan 1980'lere kadar sürecek bir tartışma süreci de başlamıştır.

Tarihsel sosyolojinin gelişiminde etkili olan ATÜT tartışmasını daha iyi anlamak için, 1960'ların sonunda "düzen" konusunu gündeme getiren iki kitabı, yani Avcıoğlu'nun 1968 tarihli Türkiye'nin Düzeni: Dün Bugün Yarın ile Küçükömer'in 1969 tarihli Düzenin Yabancılaşması: Batılaşıma başlıklı⁴ eserlerini karşılaştırmak yararlı olacaktır.

Küçükömer (1969) Osmanlı'da kapitalistleşememenin, toplumsal yapıya bağlı iç sebeplerden mi, yoksa Türkiye'nin toplumsal yapısına etki eden dış sebeplerden mi kaynaklandığı sorusu üzerinden hareket eder. Eğer sorunlar içten kaynaklanıyorsa, çözümün içeride aranması yerinde olacakken, dıştan kaynaklanıyorsa yine bir dış müdahale ile çözülebilecektir. Küçükömer, Batı'nın kapitalistleşme sürecinde Osmanlı toplumu ile ilişkiye geçmesi sonucu bir dış etkiden söz etse bile, sorunun büyük ölçüde Osmanlı toplum yapısından kaynaklanan iç sebeplerle ilgili olduğu kanaatinde. Dolayısıyla yapıdan siyasete, aşağıdan yukarıya doğru, toplum merkezli bir strateji geliştirmeyi gerekli görür.

Avcıoğlu (1976) ise, problemin büyük ölçüde emperyalizmin Osmanlı toplum yapısına müdahalesi sonucu oluştuğunu, yani dış etkenlerden kaynaklandığını düşünür.⁵ İstiklal Harbi emperyalizme karşı mücadelede ciddi bir dönüm noktası olmuştur gerçi ama Cumhuriyet döneminde etkileri hala devam eden bu emperyalist dış etkinin bertaraf edilmesi için, Türkiye'de işçi sınıfının

henüz yeterli olgunluğa erişmemiş olması sebebiyle, "zinde kuvvetler" in (bürokrasi ve entelektüeller) müdahalesi gerekli görülür. Kısacası, Küçükömer'in tersine Avcıoğlu siyasetten toplumsal yapıya, yukarıdan aşağıya doğru, devlet merkezli bir stratejiyi ve dolaylı olarak darbenin gerekliliğini öne çıkarır.

Öte yandan iç etkenler vurgusu ile toplum merkezli siyasi strateji tercihi, dış etkenler vurgusu ile de devlet merkezli siyasi strateji tercihi arasında bir zorunluluk ilişkisi kurulamaz. Örneğin Boran Osmanlı toplum yapısını Batı'nın feodalizmden kapitalizme geçiş şablonu içinde değerlendirirken ve emperyalizmin Türkiye'nin toplumsal gelişimini tabii seyrinde tamamlamasının önünde oynadığı engelleyici role dikkat çekerken dış etkenleri, toplumsal sınıf farklılaşmalarının altını çizerken iç etkenleri (Tekeli, 2012, s. 208) vurgulamış olur. Öte yandan Boran, Türkiye'de sosyalist devrimi gerçekleştirebilecek bir işçi sınıfının var olduğunu düşündüğü için darbeciliğe yönelmez. Avcıoğlu'ndan farklı olarak, Türkiye'nin milli demokratik devrimini İstiklal Harbi ile Cumhuriyet'in inşa edilmiş sürecinde gerçekleştirdiğini düşünür (Boran, 2021, s. 64 vd.).

⁴Eser ilk olarak 14-17 Ekim 1968 tarihlerinde Akşam gazetesinde makaleler halinde yayımlanmıştır.

⁵Tekeli (2012, s. 208) de Avcıoğlu'nun dış dinamikleri merkeze aldığı için solculuğu anti-emperyalizme eşitlediğini belirtir.

Küçükömer ise ikiye yaklaşımdan farklılaşır ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e yapısal sürekliliğe vurgu yapar. Küçükömer, İstiklal Harbi'nin bağımsızlığı sağlaması açısından önemini teslim etse de, toplumsal yapı açısından ciddi bir kırılma yaratmadığını vurgular. Küçükömer'e göre Osmanlı dönemindeki sınıfsal ilişkiler Cumhuriyet döneminde de devam ettiğine göre bu noktada anti-emperyalist bir kırılma gerçekleşmemiştir (Türkislamoglu, 2020, s. 525). Küçükömer'de Avcioğlu'na göre yapısal süreklilik vurgusu hakimdir. Bu vurguya bağlı olarak, bir devrim arayışından ziyade, yapısal olarak Türkiye'nin nereye doğru evrilmesi gerektiği sorusu merkezdedir. İşte Küçükömer'in bu yönelimi daha derinlikli tarihsel yapı analizlerinin yapılmasını beraberinde getirmiştir. Bir başka deyişle Küçükömer'in toplumsal yapı tartışmasındaki konumu Türkiye'de tarihsel sosyolojinin gelişimini destekler niteliktedir.

Bu farklılaşma iki entelektüelin kavramlara yaklaşımına da yansır. Küçükömer özellikle Marksizmden aldığı kavramları Batı için oluşturulan şablonu Türkiye'ye aynen tatbik etmek üzere değil, Türkiye'nin özgün yapısal ilişkilerini bunlar üzerinden yeniden keşfetmek üzere kullanır. Bu yoldan giderek Türkiye'deki duruma ilişkin kendi özgün şablonunu oluşturacaktır. Avcioğlu'nda ise Türkiye'nin yapısal durumunu keşfetmekten ziyade siyasi strateji arayışı daha merke-

zidir. Bu sebeple kavramların teorik netliğinden ziyade, araçsal yönü ve politik işlevi öne çıkar. Örneğin, Türkiye'de yapı tartışmaları temelde toplum yapısının ATÜT mü yoksa feodal karakterde mi olduğu sorusunu yanıtlamak isterken, Avcioğlu (1976, s. 29) bu soruya dair henüz bir berraklık olmadığını belirtir ve ekler: "Osmanlı düzenine, henüz tartışma konusu olan feodal etiketini yapıştırmaktan kaçınarak, herkesin üzerinde birleşebileceği, daha genel bir kavram olan 'prekapitalist düzen' diyeceğiz." Avcioğlu böylece tartışmanın en can alıcı sorusunu geçiştirmekte beis görmez.⁶

İki odak: Toplumsal yapı mı siyasi istikamet mi?

Buraya kadar işaret ettiğimiz farklılaşmalar, Osmanlı toplum yapısı tartışmalarında taraf olan entelektüellerin toplumsal yapıya mı siyasi istikamete mi odaklandıkları üzerinden açıklanabilir. Esasında toplumsal yapı ve siyaset tartışmaları birbirinden ayrılamaz ve yapı tartışmalarının ortaya çıkması büyük ölçüde siyasi bir motivasyona sahiptir. Fakat özellikle 1965'ten sonra Türkiye'nin toplum yapısının özgünlüğüne ilişkin soru, toplumsal yapı-siyaset ilişkisinin kolayca çözülemeyeceğinin fark edilmesine giden süreci tetiklemiş, ağırlığı siyasi istikamet karşısında gittikçe daha çok toplumsal yapıya veren entelektüeller ortaya çıkmıştır.⁷Bu yönelimin yaygınlaşmasıyla tarihsel sosyolojik nitelikteki çalışmaların önemi artmıştır.

Osmanlı toplum yapısı tartışmalarında

özellikle ATÜT üzerinden dikkatin gittikçe iç faktörlere ve toplumsal yapının özgünlüğüne çevrilmesi, 1970'lerden itibaren Türkiye'de sivil toplumun niteliği üzerine tartışmaların da önünü açmıştır. Buna dair önemli bir örnek Küçükömer'in 1977 tarihli "Asyagil Üretim Biçimi, Yeniden Üretim ve Sivil Toplum" başlıklı makalesidir. Küçükömer bu makalesinde özellikle Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma kitabında ortaya koyduğu problemi daha da derinleştirir. Buna göre Türkiye'de "politik toplum" ile "alt toplum" katmanları arasında, "alt toplum"un "politik toplum"a nüfuz etmesine izin verecek bir "sivil toplum" katmanı bulunmamaktadır (Küçükömer, 1994, s. 56). Küçükömer'in çalışmalarına toplu olarak bakıldığında, meseleye (siyasi) sonuç odaklı yaklaşmadığı, toplumsal yapı meselesini sürekli bir araştırma problemi kabul ettiği görülür.⁸

Sezer'in 1970'lerden itibaren İstanbul Üniversitesi Sosyoloji bölümü bünyesinde ortaya koyduğu sistemli sosyoloji anlayışı da benzer bir toplumsal yapı vurgusunu taşır. "Doğu-Batı çatışması" üzerine temellenen ve giderek Sezer'in bir kitabının başlığına atıfla söylersek "Türk sosyolojisinin ana sorunları"ni ortaya çıkarmayı hedefleyen bu anlayış, büyük ölçüde 1960'lardaki ATÜT tartışmaları ve daha özeldense Kemal Tahir'in bu tartışmalar içindeki yaklaşımından beslenir (Eğribel, 2004). Siyasi istikamet tayini karşısında toplumsal yapının araştırılması vurgusu Sezer'in Türk

sosyoloji tarihi okumasında da karşımıza çıkar. Örneğin Sabahattin Bey'i ele aldığı yazısında, memleketin kurtuluşunu

⁶Benzer bir yaklaşımı yine Millî Demokratik Devrim çizgisindeki Mihri Belli'nin de 1966 yılında şu sözlerle ifade ettiğini görüyoruz: "Bizce 'Asya üretim tarzı' denmiş ya da 'Doğu feodalizmi' denmiş pek önemli değildir. Yeter ki toplumsal biçimlerin yapısında ve gelişmesinde ekonominin ana rolü oynadığı bilimsel gerçeği kabul edilsin; yeter ki araştırma alanında çabalar Türk sosyalizmine ideolojik dayanaklar sağlama yolunda sarf edilmiş olsun." (Akkurt, 2020, ss. 148-149).

⁷Bu etkinin 1970'lerde de sürdüğünü görmek mümkündür. 1971 askeri muhtırası sonrasında sol siyasetin baskılanması ile, vurgunun siyasi stratejiden toplumsal yapıya kaydığı düşünülebilir. Muzaffer Sencer'in Osmanlı Toplum Yapısı başlıklı kitabının iki baskısı arasındaki alt başlık farklılaşması bu kayışa örnek teşkil eder. Kitabın 1969 tarihli ilk baskısı "Devrim Stratejisi Açısından", 1973 tarihli ikinci baskısı ise "Az gelişmişliğin Tarihsel Temeli" alt başlığını taşır. Bu değişikliğin, doğrudan askeri müdahalenin bir yansıması olduğu düşünülebilirse de, aynı zamanda Türkiye'nin toplumsal yapısının özgün boyutlarına yönelik dikkatin artmasıyla yaşanan odak kayması ile de ilişkilendirilebilir.

⁸Canpolat (Davutoğlu vd., 2000, s. 116) Küçükömer'in ileriki dönem araştırmalarında biyolojik faktörlere atıf yapması hakkında şöyle demektedir: "Geri kalmışlıktan kurtuluşun yolları için önerilen çözümler, onu tatmin etmemeye başladı. Çözümleri salt ekonomide bulamadı, salt felsefede bulamadı, salt tarihte bulamadı, salt sosyolojide bulamadı, biyolojik faktörleri de analize sokarak çözüm arayışları işte bu noktada gündeme geldi." Küçükömer'in arayışının bu şekilde bir genişlik kazanmış olması, bazı yazarlar tarafından savrulma ya da bir temelden yoksunluk olarak değerlendirilebilmekle beraber, diğer taraftan araştırmanın derinleştirilmesi ve sürekliliği yönündeki eğilim, Küçükömer'in vardığı sonuçlardan bağımsız olarak, önemli görünmektedir. Araştırmada bu tarz bir derinleşmenin aynı zamanda interdisipliner bir yaklaşım olan tarihsel sosyolojik analizin geliştirilmesi noktasında da imkanlar taşıdığına işaret etmek gerekir.

hükümeti devirmekte değil, “ahval-i içtimaiyemizin tenkidi”nde aradığını vurgular (1989, s. 70). Kısacası, Osmanlı toplum yapısı tartışmaları sonucunda Türk sosyolojisinde tarihsel sosyolojik yönelim giderek hem yöntemsel açıdan daha rafine, hem de ampirik açıdan daha kapsamlı hale gelmiştir.

Sonuç

Bu araştırma çerçevesinde, 1960’lı yıllarda yürütülen Osmanlı toplum yapısı tartışmaları Türkiye’de tarihsel sosyolojinin inşasına katkısı yönünden ele alınmıştır. Bu dönemdeki tartışmalar büyük ölçüde siyasi bir motivasyonla başlasa da, tartışmalar ilerledikçe, içinde yaşanan topluma dair bilgilenme ihtiyacı artmıştır. Bu da yeni teorik yaklaşımlardan faydalanmayı, Türkiye’nin toplumsal yapısını tarihsel zeminde çözümlemeyi ve Türkiye’ye özgü çıkarımlarda bulunmayı gerekli kılmıştır. Odak 1960’ların sonundan 1970’lere siyasi sonuç elde etmekten toplumsal yapıyı anlamaya doğru kaydıkça bu durum daha belirgin hale gelmiştir.

Bununla birlikte Ergut (2002) 1960’larla başlayan toplumsal yapı tartışmalarının ve tarihsel sosyoloji eğiliminin daha sonraki dönemlerde (1980 sonrasında) akademik alanda sürekliliğe kavuşturulamadığını belirtir. Halbuki Ergut’a göre Türkiye’de sosyal bilimler alanında yaşanan sıkıntılar metodolojik olarak ancak tarihsel sosyolojinin verimleri ile aşılabilecektir. Tarihsel sosyoloji, toplumsal

araştırmalarda “anamlı sorular sorabilme” ve “sosyal bilimlerin bütün katmanlarının katkı yapabileceği bir tartışma ortamının genel koşullarını belirlemesi” açısından önemlidir. Sosyal bilimler “kurumsallaştıktan” ve bu anlamda “bekasını garanti aldıktan sonra” giderek kendi içine kapanmış, toplumsal meselelerle bağını zayıflatmış, toplumun bütününe ilgilendirdiği için anlamlı olarak nitelenen sorulardan uzaklaşmıştır. Öte yandan bir tartışma ortamının bizatihi varlığı ve sürekliliği, söz konusu anlamlı soruları gündemde tutma ve güncelleme noktasında önem taşır.

Bu bakış açısından hareketle, toplumsal yapı meselesi gibi “anamlı sorular”ın dönemsel ya da geçici görülerek arşive kaldırılabilir nitelikte olmadığını söyleyebiliriz. Sürekli bir tartışma ortamı ile bu süreklilik sağlanabilir ve tartışmanın akışını tıkayan engeller aşılabılır. Bu noktada Ergut (2002) bir örnek olarak, Eric Hobsbawm’ın 1954 yılında Past and Present dergisinde yayımlanan “The General Crisis of European Economy in the 17th Century” makalesi üzerine günümüze kadar devam eden tartışmaları verir. Her on yılda bir bu konudaki tartışmalar kitaplaştırılmaktadır ve bundan daha önemlisi konu merkezinde ilişki bir araştırma zinciri ve geleneği ortaya çıkmaktadır. 1960’lardaki bu “anamlı” tartışmalar özelinde bakıldığında, Ergut’a göre Türkiye’de bu tarz bir süreklilik sağlanamamıştır.

Ergut (2002) Türkiye’de tarihsel sosyolojinin gelişimi açısından, anlamlı sorular etrafında oluşan tartışma ortamının önemine işaret etmekle beraber, özellikle 1960’lardaki tartışmalara uzak mesafeden bakmakta, dönem içindeki yaklaşımlar arasında ayırım gözetmemektedir. Ergut’a göre Avcioglu’nun çalışmaları da Küçükömer’in çalışmaları da bu çerçevede tarihsel sosyolojinin içinde yer alır. Odağı Türkiye’deki akademik ortamın sorunlarına dair genel tespitler yapmak olduğundan, söz konusu metnin muhakkak bu tarz bir ayırma gitmesi beklenmeyebilir. Öte yandan tarihsel sosyolojinin bugünkü akademik araştırmalarda bir imkan olarak belirmesi için, hangi özelliklere sahip çalışmaların bu tarz bir imkanı beslediğini de tartışmak gerekmektedir.

Bir çalışmanın tarihe referansla toplumsal analiz yapması her zaman tarihsel sosyolojik bir imkan barındırdığı anlamına gelmemektedir. Daha önce de anıldığı gibi, modernleşme ve ortodoks Marksist yaklaşımlar çerçevesinde gerçekleştirilen tarihsel analizler, esasında evrimci bir anlayışa dayanmakta ve hazır şablonların dışına çıkmamaktadır. Bir tarih felsefesi ve tarihsel değişmeye dair varsayım niteliğinde bir büyük anlatı çerçevesinde gerçekleştirilen bu türden tarih araştırmaları Philip Abrams tarafından “ahistorik historisizm” olarak adlandırılmıştır (Özdalga, 2009,

s. 26). Bu ifade Doğan Özlem’in (2000, s. 67) ampirik bir tarih araştırma programı olarak tanımlanan “tarihselcilik”le (Historismus) tarih felsefesini veya metafizik bir tarihselciliği ifade eden “tarihsicilik” (Historisismus) arasında yaptığı ayırım göz önünde tutularak “tarihsiz tarihsicilik” olarak Türkçeye aktarılabilir.

Bu çerçevede Bendix ve Eisenstadt gibi Skocpol’un (2014b) kitabında yer alan isimler esasında Parsoncu “işlevselci proje”nin (Kumar, 2009, s. 392) ve modernleşme teorisinin bir devamı hükmündedir. Dolayısıyla da tarihsel sosyolojinin hedefleri ile ne ölçüde uyuştukları tartışılmalıdır. Bu noktada, “toplumsal fenomenleri, esas olarak zaman içindeki oluşum ve dönüşüm tarzlarının çeşitliliği içinde kavramayı amaçlayan” tarihsel sosyolojinin “evrimci-evrenselci yaklaşımları sorgulamamızı” ve “muhakememizi tarihselleştirmemizi” gerekli kıldığını söyleyen Kabakçı’ya (2018, s. 436) kulak verirken, “ahistorik historisizm” (tarihsiz tarihsicilik) ile tarihsel sosyoloji arasında ciddi bir fark olduğu daha açık bir şekilde görülecektir.

Bu makale, toplumsal yapı tartışmalarının tarihsel sosyoloji inşa sürecindeki rolünü iki kademeli olarak değerlendirmektedir. İlk olarak, Türkiye’de toplumsal meseleler hakkındaki tartışma ortamı siyasi bir motivasyona sahip olmakla beraber tarihsel bir analizi beraberinde getirmek

suretiyle tarihsel sosyolojinin önünü açmıştır. İkinci olarak, söz konusu tartışma içinde tarihten faydalanmanın ötesine geçen, hazır şablonları aşan, kavramları muğlaklıktan arındırma gayretinde olan, Türkiye'ye özgü tikel boyutları ve farklılıkları da göz önünde tutan toplumsal yapı araştırmaları tarihsel sosyoloji açısından daha fazla imkan ve potansiyel barındırmaktadır. Karşılaştırmalı araştırma, bir toplumun özellik ve eğilimlerine bakışını, evrensel gelişme şemasının bir aşamasında öne çıkan genel özellik ve eğilimlerle benzerlikleriyle sınırladığında değil, farklılıkları da görebilen bir çerçevede gerçekleştirildiğinde tarihsel sosyolojiye daha çok katkı yapmaktadır. Bu anlamda bütün karşılaştırmalı tarihsel araştırmalar, eşit derecede tarihsel sosyolojik araştırma sayılamaz ve bazıları tarihsel sosyoloji açısından daha yüksek bir potansiyel taşımaktadır.

Bu potansiyelin günümüzde yeniden harekete geçirilmesi, yine Ergut'un (2002) belirttiği gibi geçmişle bugün arasında bir ilişki kuran ve birikimsel olarak ilerleyen bir tartışma ortamının inşasına bağlıdır. Zira 1960-80 arasında tarihsel sosyoloji potansiyeli taşıyan metinler çeşitli sınırlılıklar taşımaktadır. Küçükömer ile Avcıoğlu arasında yaptığımız içsel-dışsal dönüşüm faktörleri ayrımı bu açıdan anlamlıdır. İçsel dönüşüm faktörleri, Türkiye'deki özgünlüğe vurgu yaparak tarihsel sosyolojik araştırmaları daha fazla

tetiklemektedir. Yine de içsel ve dışsal faktörler arasındaki ilişkilerin daha derinlikli ve iktisat, siyaset ve kültür gibi farklı katmanlarda incelenmesi gerekmektedir. Nitekim Kabakcı da (2018) gelişmecilik gibi ekonomik analizleri esas alan aşamacı yaklaşımların, yer yer kendiliğinden gelişim süreçlerine, yer yer ise dış etkiye dayandığına işaret etmiştir. Gelişmeciliğe eleştirel yaklaşan antropolojik açılım ise, daha fazla kültüre yönelmek suretiyle toplumların biricikliğine işaret etmekte ve içsel ve dışsal faktörleri, dışsal faktörlerin içsel faktörlerin süzgecinden geçerek analiz edilmesi gibi daha dengeli bir ilişki içine yerleştirmiş görünmektedir. Burada esas önemli husus, her kültürün aktif aktörlere sahip olmasıdır. Kabakcı'ya (2018, s. 436) göre, kültürden beslenmek tarihsel sosyoloji açısından bir gerekliliktir ama tarihsel sosyoloji aynı zamanda kendi hedefleri açısından yöneldiği kültürel analiz içinde bulunan özcülük riskine karşı da uyanıktır. Dolayısı ile tarihsel sosyolojiden beklentinin esasında disiplinlerarasılığı devreye sokarken aynı zamanda farklı eğilimlerin aşırılıklarını da bertaraf etmesi olduğu söylenebilir. Söz konusu hedefe ulaşabilmek için ise eleştirinin sürekli kılındığı bir tartışma ortamının canlı tutulması önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Çakkurt, H. (2017). Türkiye solunda Osmanlı toplum yapısı tartışmaları 1960-1980. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Akkurt, H. (2020). Türkiye solunda Osmanlı toplum yapısı tartışmaları 1960-1980. İmge Yayınları.
- Akpolat, Y. (2014). Türk sosyolojisinde kuramsal tartışmalar ve dergicilik. Doğu Kitabevi.
- Akpolat, Y. (2018). Kurtuluş Hoca'dan Türk İnsanı/Toplumunu, Sosyolojisini, Aydınını ve Siyasi Hayatını Yeniden Okumak. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 48(12), 91-110.
- Akyurt, M. A. (2017). Alman Sosyolojisinde Yöntem Tartışmaları (1870-1914) [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Altun, F. (2000). Modernleşme kuramı ve Türk sosyolojisinde kalkınma tartışmaları (1945-1970) [Sosyoloji Yüksek Lisans Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar.
- Avcıoğlu, D. (1976). Türkiye'nin düzeni: Dün-bugün-yarın (C. 1). Tekin Yayınevi.
- Balcı, M. E. (2020). Gerilimi sürdürmek: Sosyolojik ikilemler üzerine bir soykütüğü denemesi. Runik Kitap.
- Balcı, M. E. (2022). Çağdaş sosyolojik ikilemler için bir milat: Parsons-Schutz tartışması. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 25(3), Art. 3. <https://doi.org/10.18490/sosars.1196601>
- Boran, B. (2021). Türkiye ve sosyalizm sorunları. Yordam Kitap.

Dağ, B. (2017). Türk düşünce dünyasında Osmanlı devlet ve toplum yapısı tartışmaları üzerine tarihsel sosyolojik bir değerlendirme [Sosyoloji Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu.

Davutoğlu, A., Avcı, G., Somer, K., Belge, M., Akay, A., Bulaç, A., Akat, A. S., Kadioğlu, A., Mahçupyan, E., Tekeli, İ., Bumin, K., Kürkçügil, M., Campolat, M. K., Yaman, Y., & Demirkubuz, Z. (2000). İdris Küçükömer anısına: Türkiye'de sivil toplum arayışları. Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi.

Eğribel, E. (2004). Kemal Tahir-Baykan Sezer ilişkisi üzerine: 1960'ların geç tartışmacısı Baykan Sezer. İçinde E. Eğribel & U. Özcan (Ed.), Baykan Sezer'e armağan: Baykan Sezer ve Türk sosyolojisi. Kızılelma Yayıncılık.

Ekinci, İ., & Gültaş, H. (Ed.). (2013). Sencer Divitçioğlu anlatıyor. Yapı kredi Yayınları.

Ergut, F. (2002). Sosyal bilimlerde tartışma ortamının kurgulanması ve tarihsel sosyolojinin imkanları. Toplum ve Bilim, 91, 213-228.

Ertürk, R. (1993). Türk sosyolojisinde ve Cumhuriyet döneminde köy tartışmaları [Sosyoloji Doktora]. İstanbul.

Günaydın, V. (2000). Çağdaş Türk sosyolojisinde teori tartışmaları [Sosyoloji ve Antropoloji Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Kabakcı, E. (2018). Kaideden İstisnaya: Gelişmecilik ve Kültürelciliğin Ötesinde

Tarihsel Sosyolojinin İmkânları. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 38(2). <https://doi.org/10.26650/SJ.38.2.0038>

Kafadar, C. (2010). İki cihan aresinde: Osmanlı Devleti'nin kuruluşu. Birleşik Dağıtım Kitabevi.

Kayalı, K. (2007). ATÜT tartışmalarının hafife alınmasının nedenleri ve bu tartışmaların atlanan ruhu. İçinde Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol (C. 8). İletişim Yayınları.

Kumar, K. (2009). Historical Sociology. İçinde B. S. Turner (Ed.), The new Blackwell companion to social theory (ss. 391-408). Wiley-Blackwell.

Küçükömer, İ. (1969). Düzenin yabancılaşması: Batılaşma (1. bs). Ant.

Küçükömer, İ. (1994). Asyagil üretim biçimi, yeniden üretim ve sivil toplum. İçinde Sivil toplum yazıları. Bağlam Yayıncılık.

Özdalga, E. (2009). Bir tasavvur ve ustalık olarak tarihsel sosyoloji. İçinde E. Özdalga (Ed.), Tarihsel Sosyoloji. Doğu Batı Yayınları.

Özlem, D. (2000). Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci. İnkılap Kitabevi-kampanya.

Safa, P. (2017). Türk inkılabına bakışlar (11. bs). Ötüken Neşriyat.

Sezer, B. (1989). Türk sosyologları ve eserleri I - Sabahattin Bey. Sosyoloji Dergisi, 3(1), 43-96.

Skocpol, T. (2014a). Sosyolojinin tarihsel imgelemi. İçinde T. Skocpol (Ed.), Tarih-

sel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'a Görüşler ve Yöntemler. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Skocpol, T. (Ed.). (2014b). Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'a Görüşler ve Yöntemler. İçinde Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'a Görüşler ve Yöntemler. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şentürk, R. (2000). Fıkıh ve sosyal bilimler arasında son dönem Osmanlı aydını. İslâm Araştırmaları Dergisi, 4, 133-171.

Şentürk, R. (2016). İslam dünyasında modernleşme ve toplumbilim (2. bs). İz Yayıncılık.

Tekeli, İ. (2012). Sosyal bilimci ve siyasetçi olarak Behice Boran: Hesabı akılla verilen bir yaşam. İçinde İ. Tekeli, Anlatıldıkları ve Anlatamadıklarıyla Yaşam Öyküleri (ss. 160-217). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Topal, Ş. (2012). Ziya Gökalp'in içtimaî usûl-i fıkıh önerisi ve İzmirli İsmail Hakkı'nın karşı eleştirisi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012(2), 7-25.

Türkislamoğlu, E. (2020). 1960'lı yıllar Türk düşünce hayatında Kurtuluş Savaşı'nın anti-emperyalist niteliğine ilişkin tartışmalar. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, (67), 507-532. <https://doi.org/10.46955/ankuayd.850852>

Vargas, E. V., Latour, B., Karsenti, B., Ait-Touati, F., & Salmon, L. (2008). The debate between Tarde and Durkheim.

Environment and Planning D: Society and Space, 26(5), 761-777. <https://doi.org/10.1068/d2606td>

[cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=407&RecID=4113.](https://doi.org/10.1068/d2606td)